

УДК 539.3

О. М. Кириченко, В. П. Раківненко, Л. А. Гребеник

АВТОМАТИЗОВАНИЙ РОЗРАХУНОК ВАЛА ТУРБОКОМПРЕСОРНОГО АГРЕГАТА

Пропонується алгоритм і комп'ютерна програма автоматизованого розрахунку на міцність і жорсткість вала турбокомпресорного агрегата для наддуву дизеля.

Постановка проблеми. Турбокомпресорний агрегат (ТКА) – швидкообертова машина (70 ...120 тис. об/хв), вал ротора якої є найбільш вразливим вузлом і потребує перевірки на міцність та жорсткість на різних режимах роботи ТКА, що пов'язано з великим обсягом проектувальних обчислювальних робіт. Їх можливо виконати тільки із застосуванням спеціальних комп'ютерних програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запропонована стаття є підсумком комп'ютерних розрахунків основних елементів ТКА, що наведені у [2, 3]. У ній також досліджуються статична і динамічна міцності вала. Актуальність досліджень обумовлена ще й тим, що, як показують подальші розрахунки, потрібний діаметр перерізу вала є меншим за той, який має подібний стандартний турбокомпресор ТРК-8,5, і його розрахункові робочі оберти перевищують критичні (вал “гнучкий”), на відміну від стандартного агрегата, робочі оберти якого є докритичними (вал “жорсткий”) [1].

Метою статті є запропонування алгоритму та програмного забезпечення автоматизованого розрахунку на міцність і жорсткість вала турбокомпресора та пояснення причини конструювання стандартних ТКА з “жорсткими” валами.

Виклад основного матеріалу. Розрахунки виконані як для статичного, так і динамічного навантаження вала.

Перевірка міцності при статичному навантаженні полягає у визначенні необхідного мінімального діаметра вала у межах діючих напружень і деформацій.

Динамічні навантаження вала ТКА обумовлені неврівноваженістю ротора, а також зміною швидкості або напрямку руху автомобіля. Динамічні розрахунки полягають у визначенні жорсткості вала (його прогинів) і критичного числа обертання, при якому прогин вала швидко зростає, що може бути причиною його руйнування.

Статистичні розрахунки вала ТКА. Для розрахунку вала вибирається найбільш небезпечний випадок навантаження, коли на ротор ТКА діють:

- крутний момент T_{KP} , який визначається потужністю N_T і кількістю обертів n турбіни;
- вага коліс турбіни G_T і компресора G_K , які згинають вал у вертикальній площині;
- відцентрові сили мас ротора F_j , що зумовлені криволінійністю руху автомобіля (розглядається момент руху в нижній точці траєкторії – “вихід з пікірування”) і діють у вертикальній площині (рис.1);
- гіроскопічні моменти МГК та МГТ дискретних мас ротора, які також виникають при криволінійному русі і згинають вал у горизонтальній площині.

Вал розглядається як невагома балка на двох опорах (див. рис. 4а), навантажена, як вказано вище. Навантаження від незбалансованості ротора чисельно малі й у статичних розрахунках не враховуються (вони визначають критичне число обертання вала). Вважається також, що осьові газодинамічні сили відсутні, оскільки вони врівноважуються наявністю різносторонніх дисків турбіни і компресора.

Наведемо вихідні дані для статичного розрахунку вала ТКА.

1. Крутний момент на валу від турбіни T_{KP} .
2. Номінальний діаметр і довжини прольотів вала ТКА (див. рис. 4а) d_B , l_K , l , l_T .

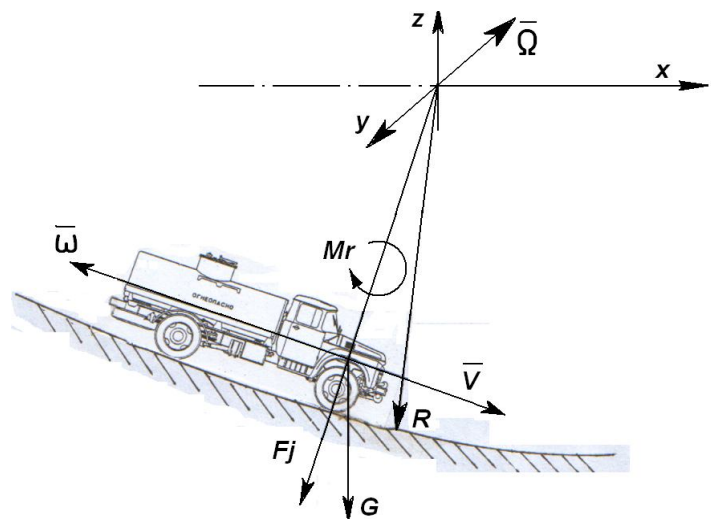

Рис. 1. Траєкторія руху автомобіля

3. Вага коліс турбіни G_T і вага компресора G_K :

$$G_T = \rho_T^* \frac{\pi \cdot d_T^2}{4} h_T^* \cdot g, \quad (1)$$

$$G_K = \rho_K^* \frac{\pi \cdot d_K^2}{4} h_K^* \cdot g, \quad (2)$$

де ρ_T^* , ρ_K^* , d_T , d_K , h_T^* , h_K^* – зведені щільність, діаметри і товщини дисків турбіни та компресора.

4. Відцентрові сили інерції мас колеса турбіни і компресора:

$$F_{jT} = \frac{G_T}{g} R \cdot \Omega^2, \quad (3)$$

$$F_{jK} = \frac{G_K}{g} R \cdot \Omega^2, \quad (4)$$

де R – радіус кривизни траєкторії руху автомобіля; $\Omega = \frac{V}{R}$ – кутова швидкість автомобіля на криволінійній траєкторії руху.

5. Гіроскопічні моменти мас дисків турбіни і компресора:

$$M_{G_T} = I_T \cdot \omega \cdot \Omega, \quad (5)$$

$$M_{G_K} = I_K \cdot \omega \cdot \Omega, \quad (6)$$

де I_T , I_K – моменти інерції мас дисків турбіни і компресора. Їх обчислюють за формулами:

$$I_T = \frac{1}{4} \cdot \frac{G_T}{g} \left(\frac{d_T}{2} \right)^2, \quad (7)$$

$$I_K = \frac{1}{4} \cdot \frac{G_K}{g} \left(\frac{d_K}{2} \right)^2. \quad (8)$$

6. Кутова швидкість ротора ТКА ω .

Наведемо послідовність розрахунків.

1. Зображують розрахункову схему вала з діючими силовими факторами (див. рис. 4а).

2. Визначають реакції опору у вертикальній площині XOZ і будують епюру згинаючих моментів M_y (див. рис. 4б).

3. Визначають реакції опору у горизонтальній площині XOY і будують епюру згинаючих моментів M_z (див. рис. 4в).

4. Будують епюру сумарних згинаючих моментів M_Σ (див. рис. 4г).

$$M_\Sigma = \sqrt{M_{y_i}^2 + M_{z_i}^2}. \quad (9)$$

5. Будують епюру крутних моментів M_{KP} (див. рис. 4д).

6. Згідно з третьою теорією міцності визначають мінімальний потрібний діаметр вала у найбільш навантаженому перерізі:

$$d_{\min} \geq \sqrt[3]{\frac{32}{\pi[\delta]} \sqrt{M_{\Sigma \max}^2 + M_{kp}^2}}, \quad (10)$$

де $[\delta]$ – припустиме напруження для сталі ЭИ617, з якої виготовлено вал ротора ТКА [2].

7. Розраховують статичні прогини вала у місцях посадки коліс турбіни і компресора [4]:

$$Z_T = \frac{G_T + F_{jT}}{3E_T I} l_T^2 (l + l_T), \quad (11)$$

$$Z_K = \frac{G_K + F_{jK}}{3E_K I} l_K^2 (l + l_K), \quad (12)$$

де E_T і E_K – модулі пружності 1-го роду матеріалів, з яких виготовлені диски турбіни і компресора ТКА; I – осьовий момент інерції вала.

$$I = 0,05d_e^4. \quad (13)$$

Для проведення статичних розрахунків вала ТКА за формулами (1 – 13) пропонується комп’ютерна програма, алгоритм якої наведено на рис. 2, головне вікно програми подано на рис. 3.

Вихідні дані до розрахунку наведені у табл. 1. Додаткові дані взяті з [2] та [3].

Результати розрахунків зовнішніх і внутрішніх силових факторів, що діють на вал ТКА, наведені у табл. 2.

Т а б л и ц я 1

Кінематичні, геометричні та пружні параметри

Пор. №	Параметри	Одиниці вимірювання	Значення
1	T_{KP}	Нм	1,1
2	ω	С ⁻¹	6987
3	V	м/с	25
4	d_B	мм	8
5	l_K	м	$35 \cdot 10^{-3}$
6	l_T	м	$32 \cdot 10^{-3}$
7	l	м	$55 \cdot 10^{-3}$
8	R	м	100
9	E_K	МПа	$0,72 \cdot 10^5$
10	E_T	МПа	$2,2 \cdot 10^5$

Т а б л и ц я 2

Зовнішні і внутрішні силові фактори

Пор. №	Силові фактори	Одиниці вимірювання	Значення
1	R_{AZ}	Н	0,59
2	R_{BZ}	Н	10,56
3	R_{AY}	Н	8,38
4	R_{BY}	Н	8,38
5	G_T	Н	4,86
6	G_K	Н	1,95
7	F_{jT}	Н	3,1
8	F_{jK}	Н	1,24
9	M_{TT}	Н м	0,3
10	M_{TK}	Н м	0,16
11	M_{Ymin}	Н м	0,25
12	M_{Zmax}	Н м	0,39
13	M_{KP}	Н м	1,1

За даними табл. 2 побудовані епюри згинаючих і крутних моментів по довжині вала (див. рис. 4б, в, г, д).

Результати розрахунків геометричних параметрів вала наведені у табл. 3.

У розрахунках на жорсткість припустиме значення прогину $[Z]$ не повинно перевищувати величину такого технологічного дефекту вала, як овальність. Для сучасних ТКА овальність валів не перевищує 0,05 мм, і її часто приймають за припустиме значення прогину $[Z]$.

Таким чином, оскільки $d_{min} = 5$ мм (менше ніж $d_e = 8$ мм) і Z (менше $[Z] = 0,05$ мм), то статична міцність і жорсткість вала ТКА забезпечена.

Динамічні розрахунки вала ТКА. У динамічних розрахунках найбільш важливим є визначення критичної швидкості $\omega_{кр}$ або критичного числа обертання вала $n_{кр}$, коли вал, втрачаючи стійкість, значно прогинається та “б’є у підшипниках”, внаслідок чого виникають суттєві, навіть руйнівні, вібрації ротора ТКА. Ситуація ще більш ускладнюється через дисбаланс вала, спричиненого ексцентриситетом.

Залежність прогину вала Z від відносного числа обертів $n / n_{кр}$ визначається за формулою:

$$z = e \frac{\left(\frac{n}{n_{кр}}\right)^2}{1 - \frac{n}{n_{кр}}}, \quad (14)$$

де e – ексцентриситет, який, як правило, не повинен перевищувати овальність вала, тобто $e < 0,05$ мм.

Т а б л и ц я 3

Геометричні параметри вала

Пор. №	Параметри	Одиниці вимірювання	Значення
1	d_{min}	мм	4,92
2	Z_T	мм	$5,24 \cdot 10^{-3}$
3	Z_K	мм	$7,94 \cdot 10^{-3}$
4	I	м ⁴	$2,05 \cdot 10^{-10}$

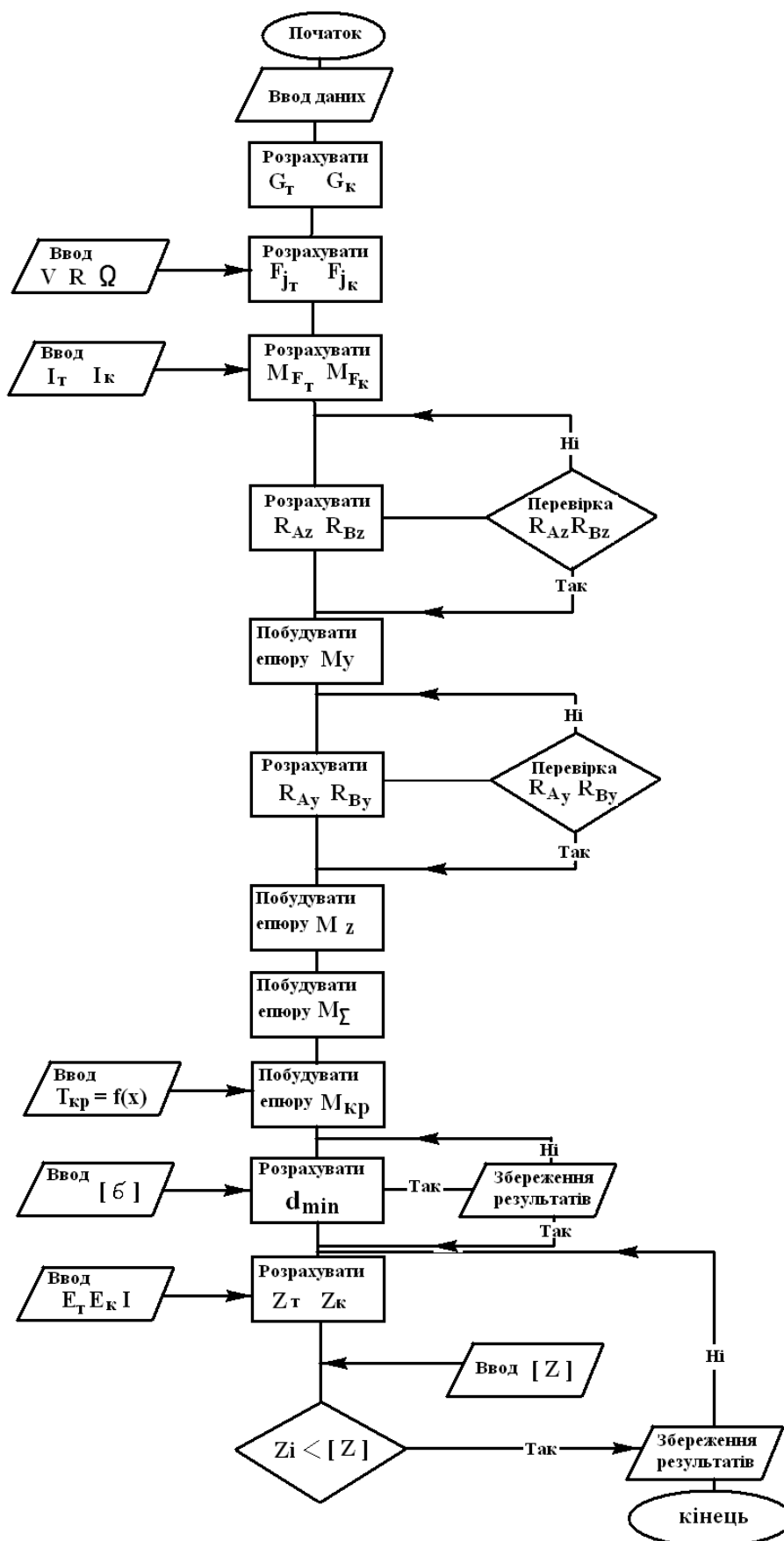

Рис. 2. Алгоритм статичного розрахунку вала ТКА

Програма розрахунку вала ТКА

Введіть дані до розрахунку:

Кінематичні і геометричні параметри

Обертний момент $T_{кр}$, Нм:	1.1
Колова швидкість W , рад/с:	6897
Швидкість руху автомобіля v , м/с:	25
Радіус кривизни траєкторії r 1/3, мм:	100
Номинальний діаметр вала d , мм:	8 $\times 10^3$
Довжина прогонів вала l , мм:	55 $\times 10^3$
Діаметр диска турбіни d_1 , мм:	75 $\times 10^3$
Діаметр диска компресора d_2 , мм:	85 $\times 10^3$

Характеристики матеріалу вала і диска

Модуль пружності E_2 , МПа:	1.75 $\times 10^5$
Границя міцності G_2 , МПа:	8.75
Коефіцієнт Пуассона μ_2 :	0.33
Густина матеріалу ρ_2 , кг/куб. м:	2.8 $\times 10^3$

Характеристики конструкції вала

Модуль пружності E_1 , МПа:	0.72 $\times 10^5$
Густина матеріалу ρ_1 , кг/куб. м:	2.8 $\times 10^3$
Матеріал:	АЛ4

Зведені характеристики елементів ротора

Зведена щільність матеріалу турбіни, кг/м ³ :	11.21 $\times 10^3$
Зведена щільність матеріалу компресора, кг/м ³ :	3.5 $\times 10^3$
Зведена товщина диска турбіни компресора, мм:	1.0 $\times 10^3$

Параметри графічних зображень

Масштаб по осі X:	500
Масштаб по осі Y:	400

Рис. 3. Головне вікно програми статичного розрахунку вала ТКА

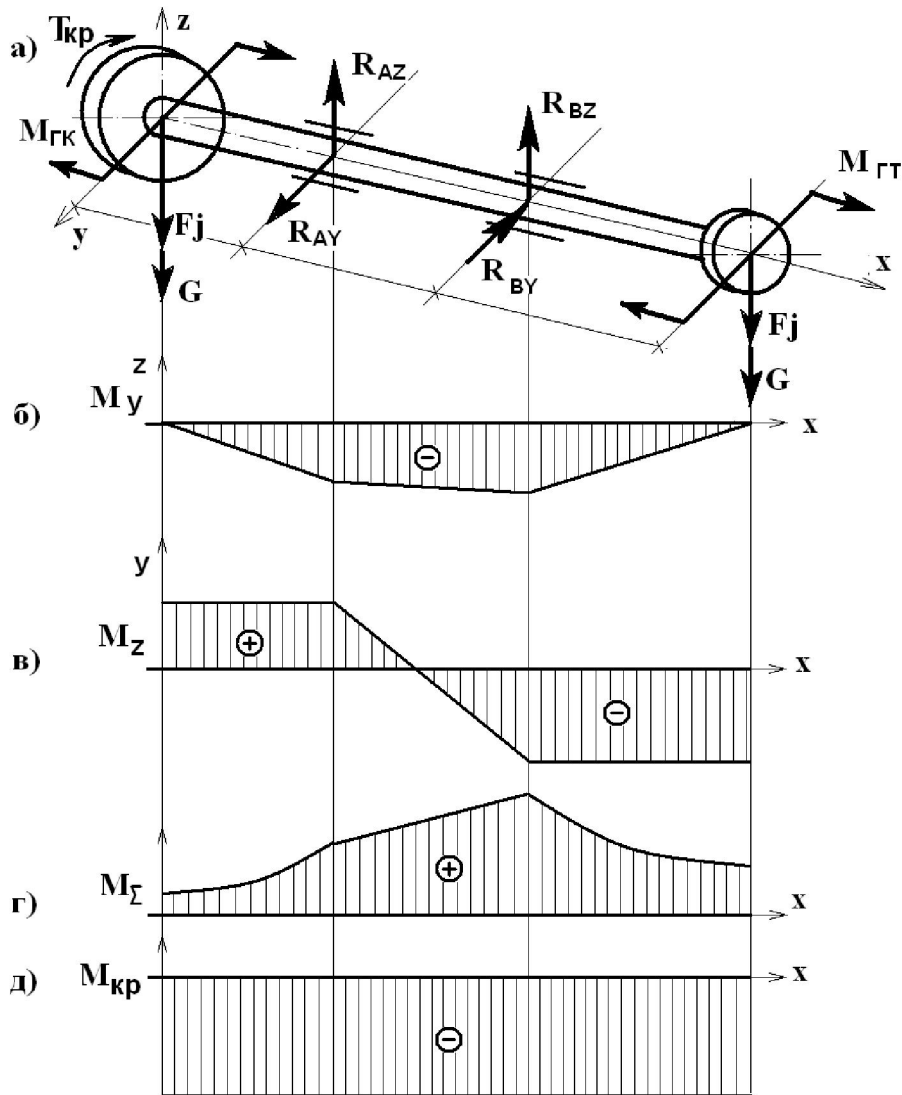

Рис. 4. Статичний розрахунок вала

Критичне число обертів вала постійного діаметра $n_{кр}$ відповідно до розрахункової схеми (рис. 5) визначається за формулою Дункерлея – Лур'є [1]

$$\frac{1}{n_{кр}^2} = \frac{1}{n_{кр\epsilon}^2} + \frac{1}{n_{крТ}^2} + \frac{1}{n_{крК}^2}, \quad (15)$$

де $n_{кр\epsilon}$ – критичне число обертів вагомого вала без дисків, коли по його довжині утворюється півхвиля пружної лінії, воно визначається за формулою (див. [4])

$$n_{кр\epsilon} = 13,9 \cdot 10^6 \frac{d_\epsilon}{l^2}; \quad (16)$$

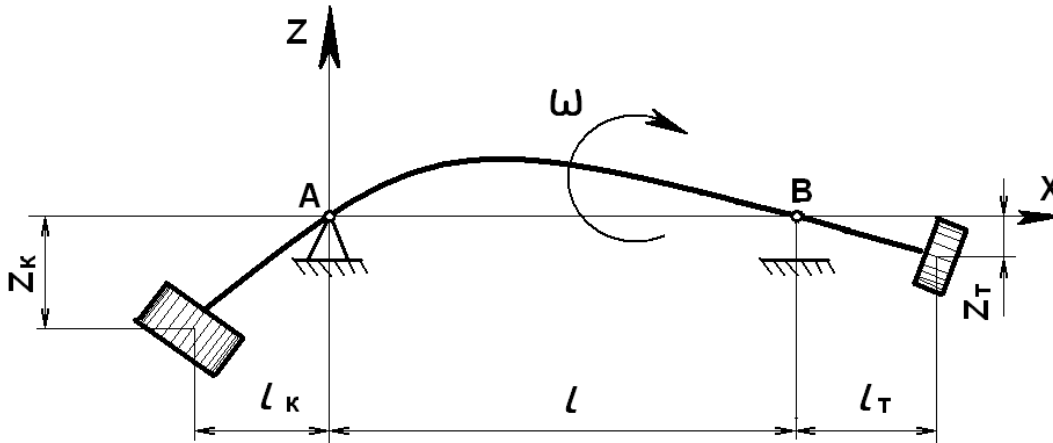

Рис. 5. Динамічні деформації вала

$n_{крТ}$ – критичне число обертів невагомго вала з одним безінерційним диском турбіни, визначається за формулою

$$n_{крТ} = 30 \sqrt{\frac{1}{Z_T}}; \quad (17)$$

$n_{крК}$ – критичне число обертів невагомго вала з одним безінерційним диском компресора, визначається за формулою

$$n_{крК} = 30 \sqrt{\frac{1}{Z_K}}. \quad (18)$$

За формулами (14 – 18) проведені комп'ютерні розрахунки. Алгоритм програми наведено на рис. 6, а головне вікно програми – на рис. 7. Вихідні дані взято із статичного розрахунку вала.

За результатами автоматизованого розрахунку побудована крива функції $Z = f(n / n_{кр})$, тобто залежність прогину вала від відносного числа обертання (див. рис. 8). Отримане також значення критичного числа обертання $n_{кр} = 8269$ об/хв.

Теоретично при критичному числі обертання ($n / n_{кр} = 1$) прогин вала досягає нескінченної величини (система входить у резонанс). Насправді значення прогину є величиною зкінченною внаслідок сил опору: нелінійних сил пружності вала, тертя у підшипниках та ін.

При $n / n_{кр} = \infty$ величина прогину Z дорівнює ексцентриситету e .

Важливо визначити абсолютну величину прогину вала Z . Тому криву прогину в інтервалі ($n / n_{кр} = 1 \div \infty$) креслять вище осі абсцис (див. рис. 8).

Залежно від співвідношення між критичним та експлуатаційним числом обертів вали поділяють на “жорсткі” ($n_{max} < n_{кр}$) та “гнучкі” ($n_{max} > n_{кр}$).

Якщо зменшити діаметр ротора, то зменшаться його жорсткість і значення критичних обертів, тобто вал буде “гнучким”. У цьому випадку необхідно забезпечити високий темп збільшення обертання ротора, швидше вивести його на закритичний режим, де він працює без вібрацій. Недоліком “гнучкого” вала є те, що його можливо зрівноважити тільки для одного значення числа обертів [1].

З порівняння критичного і робочого числа обертів ротора ТКА ($n_{кр} = 8260$ об/хв $<$ $n_{max} = 66991$ об/хв)

впливає, що вал ротора спроектованого ТКА є “гнучким”, тому для безпечної експлуатації необхідні високій ступінь баласування всього ротора і запас потужності турбіни для швидкого виходу на закритичний режим роботи.

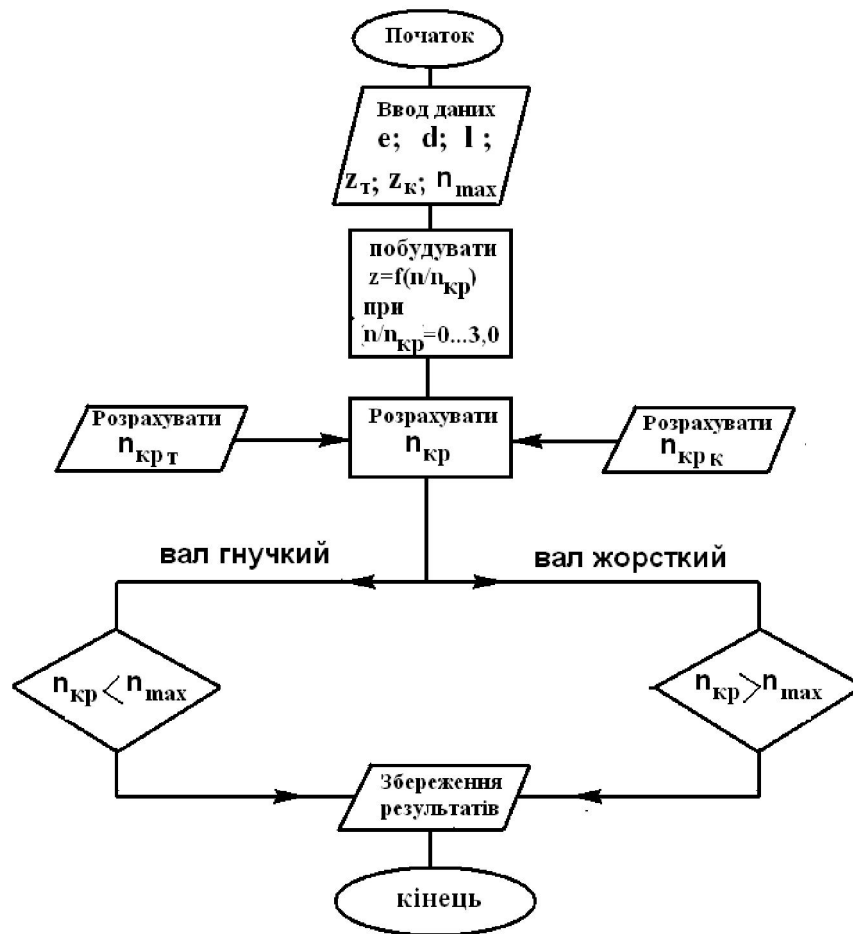

Рис. 6. Алгоритм динамічного розрахунку вала ТКА

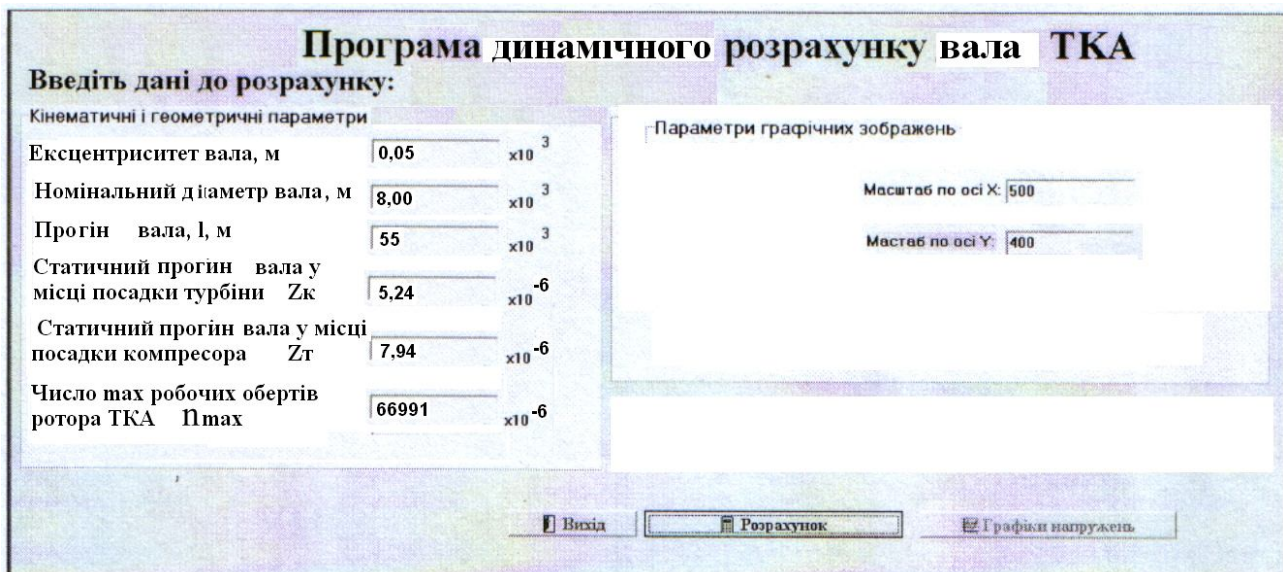

Рис. 7. Головне вікно програми динамічного розрахунку вала ТКА

Висновки

1. Запропоновано простий автоматизований метод розрахунку вала швидкохідного турбокомпресора за допомогою нескладних залежностей з опору матеріалів і теоретичної механіки.

2. Діаметр спроектованого вала, порівняно з валом стандартного ТКА типу ТКР-8,5, є значно меншим ($d_{min} = 5$ мм замість $d_e \geq 12$ мм), тобто вал повинен бути "гнучким", а не "жорстким". Збільшення діаметра вала стандартного ТКА дає змогу забезпечити більш надійну посадку колеса компресора на вал і значно зменшити його прогини, внаслідок чого унеможливити досягнення валом критичного числа обертів на всіх режимах експлуатації турбокомпресора.

3. Запропонована методика розрахунку швидкохідного вала може бути корисною курсантам, слухачам і студентам при виконанні курсових і дипломних робіт.

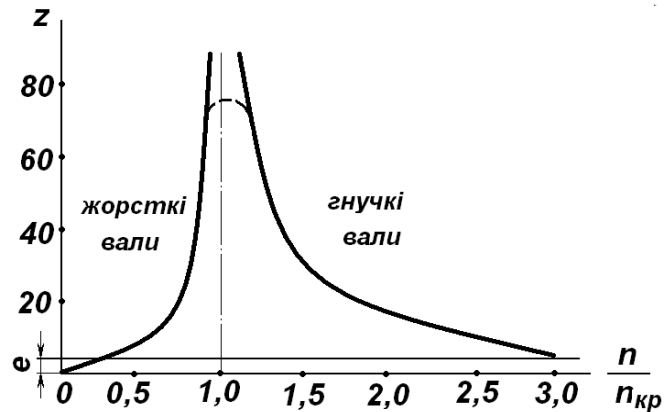

Рис. 8. Залежність прогину вала від його обертів

Список використаних джерел

1. Кириченко В. И. Расчет деталей и узлов авиационных газотурбинных двигателей / В. И. Кириченко. – Х.: ХВАИВУ, 1957. – 544 с.
2. Кириченко О. М. Методика автоматизованого розрахунку на міцність диска турбіни турбокомпресорного агрегату / О. М. Кириченко, П. І. Літовченко // Наук.-метод. зб. Акад. ВВ МВС України. – Вип. 22. – Х., 2007. – С. 66 – 71.
3. Кириченко О. М. Методика автоматизованого розрахунку на міцність диска компресора турбокомпресорного агрегату / О. М. Кириченко, П. І. Літовченко, Л. А. Гребеник // Наук.-метод. зб. Акад. ВВ МВС України. – Вип. 23. – Х., 2008. – С. 41 – 51.
4. Скубачевский Г. С. Авиационные газотурбинные двигатели / Г. С. Скубачевский. – М.: Машиностроение, 1969. – 685 с.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2009 р.